

műhely

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

„JANKA EGYSZER NÁLAM FELEJTETTE AZ ESERNYŐJÉT”

3. RÉSZ

Házasság

Több visszaemlékezés szerint is 1910 telén bukkant föl Kosztolányi életében Harmos Ilona, ám bizonyítani tudjuk, hogy már 1907 őszén látta őt színpadon. Mielőtt azonban kettejük szerelmének (ki)alakulásáról szólnánk, nem árt megválaszolnunk a kérdést: ki is volt Harmos Ilona? Mivel Kosztolányinak mindvégig társa maradt, nem tekinthetünk el attól, hogy ne mutassuk be fiatal éveit: színésznői pályafutásának indulását, valamint korai írói és műfordítói tevékenységét. A későbbi feleség ugyanis olyan szellemi körökkel volt kapcsolatban, melyekben Kosztolányi szintén otthonosan mozgott.

Harmos Ilona családjáról és gyerekeveiről önéletrajzi memoárja tudósít, melyet ugyan később vetett papírra – tehát az emlékezet torzító hatásával kell számolnunk az oldalakat olvasva¹⁹¹ –, ám mindenképp fontos dokumentumnak számít. Ezenkívül Kosztolányi Dezsőről szóló életrajzában is beszél családi háttéréről, valamint az MTA Könyvtár Kézirattárában található további dokumentumok, már özvegye idejéből, mint például egy 1953-as, gépiratos bemutatkozás.¹⁹² Mivel Kosztolányi életrajza szempontjából csak a legszükségesebb információk relevánsak Harmos Ilona családi miliójéről, így a részletes ismertetéstől ezúttal eltekintünk. A későbbi feleség 1885. február 21-én született, viszonylag jómódú (alsó középosztálybeli), zsidó származású polgári családban. Édesapja Schlesinger Vilmos fakereskedő volt, édesanyja pedig Schneller Matild. A házaspár egy ideig Gödöllőn élt, majd Budapestre költöztek. Ekkor már két fatelepet is fenn tudtak tartani, egyet a Józsefvárosban, egyet pedig Kőbányán.¹⁹³ Harmos Ilona az említett, 1953-as életrajzában még az alábbiakról tudósít, a szüleivel és a család nehéz helyzetével kapcsolatban: „Apám lipotómezei kis, szlovák községből származott, kilencgyermekes, falusi timárnak volt a fia. Tizenhároméves korában – szokás szerint – kenyeret kellett keresnie. Erdőmunkásnak ment, Kiszely Vendel nevű erdőbirtokos erdejébe. Magyarán szólva favágónak. Később Losoncra került. Itt – alighanem – tüzoltó lehetett, (egy losonci fényképet láttam, tüzoltóruhában, sisakban). Innen is nősült. Anyám, a losonci postamesternek volt a lánya s a város multjához hiven, szenvedélyes függetlenségi érzelmű. (Még én is emlékezem, hogy korteskedett a függetlenségi pártnak[.] Anyámnak tizenegy élő gyermeke volt, én voltam a nyolcadik. Apám Budapesten, előbb a felvidéki erdőkből kapott tűzifát közvetítette,

majd ő maga is vett és eladott fát.¹⁹⁴ A tizenegy testvér közül Harmos a nyolcadik volt a sorban. Két testvére halt meg, még gyermek-, illetve kamaszkorában. Édesapja súlyosan beteg volt, és ő is korán elhunyt tüdőbajban. Az özvegyen maradt Schneller Matildnak nehéz volt a sok gyerekkel a megélhetés, így az egész család elszegényedésnek indult. Az anya végül trafikot (dohánytőzsdét) bérelt, illetve a gyerekeket is munkába küldte. Harmos Ilonát – hét gimnáziumi osztály elvégzését követően – varrodába adta dolgozni. Ahogyan erre az időszakra visszaemlékezik: „Még egy ideig iskoláztatott, (jól tanultam), de később egy Kossuth Lajos utcai női ruha szalonba adott tanulónak. Ebben az időben köhögni kezdtem[,] a hátam fáj, állandóan lázas voltam. Nem birtam a görnyesztő varrást.”¹⁹⁵ A színésznői karrieréről álmodó lány azonban ki akart törni a családi közegből. Akkoriban a nők számára – az egzisztenciálisan előnyös házasság mellett – a színésznői hivatás jelentette azt, amit a férfiaknak az újságírás: részt venni a kulturális életben, a társadalmi fórumokon. Am Harmosnak családi indíttatása is volt: nemcsak a Népszínház volt közel és színésznők laktak a környéken, hanem édesanyja is élénken érdeklődött a színház iránt.¹⁹⁶ Ő és Jáger Mari nevű cselédjük (akihez Ilona nagyon ragaszkodott) ugyanis szerettek színházba járni – mindennapjaik része volt –, illetve baráti körükben is akadtak színészek és színpadi szerzők. Az egyik családi anekdota szerint Harmost majdnem a Nemzeti Színházban, a *Médea* előadásán hozta világra édesanyja,¹⁹⁷ illetve nevét is egy színésznő (és operettprimadonna) – Pálmay Ilka – után kapta.¹⁹⁸ Harmos az alábbiakat írja még Schneller Matildról a Kosztolányi-életrajzban: „Este színházba ment. Nemzeti Színházi művésznőkkel és írókkal barátkozott. 5–6 éves koromban Pósa bácsi és Rákosi Viktor előtt szavaltatott. Egyszer Prielle Kornéliához is felvitt.”¹⁹⁹ Ezenkívül taníttatta zongorázni és franciára, sőt német kisasszonyt fogadott mellé, és teniszezni is járatta.

„Már egészen kisgyermekkoromban szerettem olvasni, verseket mondani. Barátnőimnek szavalgattam, de már az iskolában is, ünnepélyes alkalmakkor, velem mondattak verseket. Sokszáz verset tudtam könyv nélkül s egy-kétszeri hallásra, vagy olvasásra, szóról szóra elmondtam a legbonyolultabb, vagy bármilyen hosszú költeményt is” – emlékezik vissza Harmos a gépiratban maradt önéletrajzban.²⁰⁰ Terka nevű barátnője unszolására közösen keresték föl Császár Imrét, aki a Nemzeti Színház egyik legtöbbet foglalkoztatott színésze volt akkoriban, ám ő nem állt szóba a fiatal lánnyal. „Szép és tehetséges felesége, Alszeghy Irma, barátságatlanul fogadott bennünket. Becsapta orrunk előtt az ajtót. [...] Jó sokáig elment a kedvem a próbaszavaltástól” – írja később Harmos.²⁰¹ Ezt követően egy másik színészt is megkerestek, akiről mindössze annyit tudunk: „B” betűvel kezdődött a neve.²⁰² Ő segítette végül a fiatal lány pályafutásának elindulását. Először Rákosi Szidi színitanodájába ajánlotta, ám ebbe addigra már megözvegyült anyja nem egyezett bele: „Anyám ellenezte, de én kiharcoltam s végülis, ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a Színművészeti Akadémián jelentkezsem s ha ott felvesznek, ő is beleegyezik. Azt remélte, hogy nem fognak felvenni, de az Akadémiára azonnal felvettek s már előkészítő koromban jelentős vizsgaszerepeket osztottak rám. Szavalamatamot felsőbb osztályos növendékek seregétől jöttek meghallgatni.”²⁰³

főigazgató, s mivel a tanárok zömét a Nemzeti Színház adta, így az oktatásban konzervatívabb szemlélet, valamint patetikus–szónoki játéktípus érvényesült. Harmos Ilona néhány művésztanáráról szellemes megjegyzéseket vetett papírra, ám ezek kevésbé azok szemléletéről, mint inkább emberi „gyarlóságairól” szólnak. Csillag Terézről – aki a Nemzeti Színház és egy rövid ideig a Vígszínház művésznője is volt – például így nyilatkozott: „Gyanakodva nézte azt, aki más volt a szokványosnál, ezekkel (velem is) gyűlölködőn, barátságtalanul viselkedett, igyekezett elkedvetleníteni, elriasztani a szinpadtól, – de, mint igazi nőnek – mindig volt egy választott, nem egyéni, nem nagyon eredeti, de kétségkívül bizonyos képességekkel rendelkező kedvence is. Ez volt magatartása a nőkkel. Fiu növendékek irányában, egyik pillanatról a másikra, bájosan mosolygó, tetszeni akaró, nyájas nővé vedlett. Mi, növendékek általában nem szerettük.”²⁰⁴ Vizsgálódásairól többek között egy szintén gépiratban maradt jegyzetből tudunk: ez alapján Tolsztoj *A sötétség hatalma* és Gorkij *Éjjeli menedékhely* című darabjaiban játszott.²⁰⁵ A Tolsztoj-darabról a *Népszava* is tudósított, kiemelve Harmos teljesítményét: „Az igyekvő, de mindamelllett sivár, egyhangu előadásból csak néha tűnt ki egyik-másik szereplő, leginkább Baróti József, Zátony Kálmán és Harmos Ilona.”²⁰⁶ Ezenkívül egy színiakadémiai színlapot is őriz az MTA, mely az elsőéves növendék másik szerepéről tudósít: Ernest Blum és Raoul Toché *Ideges nők* című, 1888-ban írt, háromfelvonásos vígjátékában játszotta Elvira szerepét. A rendező tanár az a Császár Imre volt, aki korábban elutasította a próbaszavazásra jelentkező, akkor még csak színészlélt lányt.²⁰⁷ Tovább olvasván a *Népszava* hasábjait, újabb színinövendék-kori szerepről is tudomást szerezhetünk: 1906. november 4-én, az Urániában *A fősvény* című Molière-darabot mutatták be, melyben Fruzsina szerepét játszotta.²⁰⁸

Harmos Ilona végül 1907-ben szerzett oklevelet, és már azon év őszén szerepet kapott a Magyar Színházban, ahova az újonnan kinevezett igazgató, Beöthy László hívta. Az október 11-én tartott ünnepi nyitóelőadás Mikszáth Kálmán *Szent Péter esernyője* című művének színpadra írt változata volt. Ennek szereposztásában még nem találjuk Harmos nevét, azonban a rá három napra bemutatott Herczeg-darabban – *A Gyurkovics lányok* – Ella szerepében már láthatta őt a közönség.²⁰⁹ 1907. október 18-án újabb darabban debütál: akárcsak színiakadémiai éveiben, ezúttal is Gorkij *Éjjeli menedékhely*ének (Kálnoki Izor fordításában *Éjjeli szállás*) Nasztyájaként lépett színpadra.²¹⁰ Egy héttel később a Magyar Színház bemutatja Oscar Wilde *Dorian Gray arcképe* című regényének dramatizált változatát is, melyben Harmos Ilona nem kapott szerepet, ám Kosztolányi Dezső írt róla kritikát a *Budapesti Napló*ban.²¹¹ Nem sokkal ezután azonban Kosztolányinak már egy olyan főpróbán is sikerül részt vennie, ahol láthatta későbbi feleségét a színpadon. Még ezen az őszön – november 2-án – ugyanis bemutatják Henri Bernstein *Kerülő út* című darabját, Salgó Ernő fordításában, melyben Harmos a Rousseau-házaspár lányát, Lucienne-t játszotta.²¹² Kosztolányi színikritikája másnap jelent meg, ugyancsak a *Budapesti Napló*ban, a *Színház, művészet* rovatban.²¹³ A közönségben ülő fiatalemberre Harmos Ilona ekkor még nem igazán figyelt föl, hiszen a következőket írja, éppen Kosztolányiról szóló életrajzában: „Emlékeztem rá, hogy már láttam néhányszor főpróbán, bemutatón, de a nevét nem tudtam. Ő is láthatott már, a nevetem azonban ő sem tudta.”²¹⁴ Kosztolányinak a Beöthy-féle Magyar Színházzal –

melynek célkitűzései között szerepelt a Thália Társaság hagyományainak folytatása is – való szorosabb kapcsolatát bizonyítja, hogy két évvel később, 1909 őszén az ő fordításában mutatták be Oscar Wilde *A páduai hercegnő* című darabját. Mint korábbi fejezetünkben jeleztük már: a fordítói munkát maga Beöthy rendelte meg Kosztolányitól.²¹⁵ Jász Dezső – Kosztolányi unokatestvére, Csáth öccse – naplójából azt is tudjuk, hogy a fiatal emberek bejártak a próbákra is – vagy legalábbis a főpróbára –, amiből arra következtethetünk: néhányszor megfordult Kosztolányi a Magyar Színház épületében.²¹⁶ Kosztolányi Dezsőné ugyancsak utal arra, hogy főpróbán is találkoztak, már a megismerkedésüket követően (is): „Másodszor a Magyar Színházban találkoztunk egy délelőtti főpróbán, felvonásközben.”²¹⁷ Visszakanyarodva Harmos Beöthy színházában alakított szerepeihez: 1907 decemberében további bemutatókra vállalkozott. A hónap elején Daviz és Lipschütz *Gretchen* című, Hajó Sándor által fordított és Beöthy rendezésében színre vitt darabjában Tilda szerepét alakította,²¹⁸ 17-én pedig Bródy Sándor *A dada* című művének Szakácsné szerepében debütált.²¹⁹ Utóbbi előadásról Ignótus írt kritikát az akkor induló *Nyugat* legelső számába, ám ő nem tárgyalta külön a színészi alakításokat.²²⁰

Hiába látta tehát színpadon Kosztolányi Dezső Harmos Ilonát ezekben az években – 1907 és 1910 tele között –, még nem alakult ki kapcsolat közöttük. Kosztolányi ugyanis 1907 tavaszán-nyarán még Keleti Juliska bűvöletében él; azon év karácsonyától egészen 1910 júniusáig pedig dűl a Hedda-szerelm, olyan, kisebb-nagyobb kalandokkal tarkítva, mint például az 1909 májusi, Mme Frou Frou-val kapcsolatos történet. A Vígszínház-beli megismerkedés időszakában pedig – mint arra már korábban utaltunk – Kis Mariskával „játszadozik”, lakótársával, Sztrókaival egyetemben. Sőt, Harmos Ilona még 1911 májusában is így ír Kosztolányinak: „Fritzi mit csinál? Hát a fenkolt csillagász? [É]s Mariskátok? Irj róla.”²²¹ Ám Harmos sem „tétlenkedett” ez alatt az időszak alatt. Föltehetően a Magyar Színháznál ismerkedett össze az egyik házi szerzővel, Lengyel Menyhérttel, akivel szerelmi viszonyba bonyolódott. Az asszony halála után Lengyel így emlékezett vissza a kapcsolatra: „Ő volt az első nő, akivel tartós szerelmi esetem volt, ő érezte velem először, mi egy nő a férfi számára (nagyon fiatal voltam), s tartott ez a viszony jó ideig. Anyámhoz is levittem falura, s majdnem úgy volt, hogy elveszem feleségül. Mégis, nem olyan igazi együttes lett volna talán, amilyennek szerettem volna – lassan tehát megszakadt köztünk a viszony, de ő az első nagy élményem, úgyszólván ő tanított meg a testi szerelemre.”²²² Lengyel azonban nem az egyedüli szeretője volt Harmosnak a házassága előtti éveiben.²²³ Kosztolányi számára ugyancsak nyilvánvaló volt, hogy a színésznő előtte is ismert férfit, nem is egyet. Egyik későbbi leveléből a következőket tudjuk meg: „A keserves istenit..., ki vagyok én? Fiam, életem, te kirúgtad Lengyel Menyhértet, kiadtad az útját Bródynak, Szász Zoltánnak és Karinthynek, de én nem vagyok egyik se, én mindennél több vagyok.”²²⁴ Egy évvel korábban írt levelében ugyancsak céloz a liaisonokra, jelezvén azt is, hogy mindez inkább izgalmasabbá teszi előtte a nőt, mintsem elfordulna tőle „erkölcsatlenségei” miatt: „kártyáztam itt Bródy Bandival, és ő mesélt nekem, terölad. Mindent, mindent. Sárral vagy befelve. De nekem sohase tetszettél szebbnek és tisztábbnak. Bolond az, aki nem olyan nőt szeret, mint te.”²²⁵ Utóbbi alapján egyértelművé válik, hogy a felsorolt szeretők közül a „Bródy” megjelölés nem

a huszonkét évvel idősebb Bródy Sándorra utal – aki épp ezekben az években heverte ki Erdős Renée-vel való szakítását, illetve sikerületlen öngyilkosságát²²⁶ –, hanem annak fiára, Bródy Andrásra. E ponton érdemes visszautalnunk rá, hogy Kosztolányi nemcsak Bródy Sándor törvényes fiával, hanem törvénytelen gyermekével is nagy kártyacsatákat vívott, nevezetesen Hunyady Sándorral. A fiatalabbik Bródy 1892-ben született, és újságíróskodott többek között *A Napnál* és *Az Estlapoknál*, 1930-tól pedig az *UFA Magazin* szerkesztője lett. E ponton visszautalnánk arra, hogy Harmos ekkortájt – 1907 decemberében – éppen András apjának, azaz Bródy Sándornak darabjában (*A dada*) alakította a Szakácsné szerepét. A következő említett szerető az 1877-es születésű Szász Zoltán, aki író és újságíró volt, dolgozott a *Pesti Naplónak* és a *Pesti Hírlapnak*, valamint a *Nyugat* és a *Jövendő* hasábjain is közölte írásait.

Harmos Ilonának Karinthy Friggyessel való kapcsolatáról irodalomtörténeti pletykák is élnek – sőt, még egy Somlyó Zoltánnal való kaland lehetősége sem kizárt –, ám maga sehol nem beszél róla. Még Karinthyról írt életrajzában sem említi, csak megismerkedésükről szól: „Éppen a Dohány utcából fordultam az Erzsébet körútra, amikor a sarkon, a New York kávéház ajtajából kijött egy ismeretlen fiatalember és egyenesen eléem állt. [...] Abban az időben – 1908-ban – [...] annyi aszfaltbetyár szaladgált Budapest utcáin, akik »molesztálták« a nőket, hogy utóbb szigorú rendeletet is hoztak ellenük. Az ismeretlen fiatalember nyugodtan mosolygott, majd játékosan, kérő hangon mondta:

– Ne féljen tőlem, kedves Harmos Ilonka. Ne szaladjon el, nem akarom magát bántani.

[...] Kiderült, hogy színpadon látott játszani, már akadémiai vizsgáimon is, tett szert neki a játékom.”²²⁷ Harmos továbbá arra is utal, hogy Karinthy nem egy ízben írt is a fellépéseiről, dicsérve őt. Példaként az *Éjjeli menedékhelyet* említi – a Magyar Színház előadását –, azonban – mint majd látni fogjuk – Karinthy a Feld Irén-féle *Kamarajáték* társulat által előadott *Júlia kisasszony* bemutatójáról is cikkezett, sőt rajta kívül éppen Kosztolányi írt még a darabról. Karinthy és Kosztolányi barátsága házasságukat követően is megmaradt, és feleségeikkel együtt jártak össze a későbbiekben. Karinthy első felesége, Judik Etel színésznő – aki a Thália Társaságnak is tagja volt – a Bárdos Artúr-féle Új Színpad társulati tagjaként játszott együtt Harmossal. Érdemes még megjegyeznünk, hogy Móricz Zsigmond későbbi felesége, Simonyi Mária szintén föllépett azokban a rövidebb ideig működő társulatokban, ahol Harmos Ilona: Bárdosnál, valamint előtte Feld Irénnél.

Visszatérve tehát a színésznői karrierhez, Harmos pályafutásának hamar vége szakadt Beöthy színházában, és ezt követően került a Thália Társaság színházi fölfogását követő társulatokhoz. „Az első két évadban megoldatlan volt három fontos szerepkör sorsa. Borostyán Sári és Harmos Ilona naivaként nem vált be. Helyükre Nagy Teréz és Tóth Irma érkezett” – olvasható a *Magyar Színháztörténet* vonatkozó fejezetében.²²⁸ Harmos Ilona többféleképpen is megörököltette a Magyar Színháztól való távozása történetét. Kosztolányiról szóló könyvében például ezeket írja: „az Éjjeli menedékhely anyagi sikertelensége után a színház jellege egészen másként alakult. Bohózatok kerültek sorra s ezekben nem játszhattam volna az első hegedűt. Fölöslegessé váltam.”²²⁹ Élesebben fogalmaz azonban az 1953. januári önéletrajzában, melynek stílusán az akkori hatalom ízléséhez és elvárásaihoz való

igazodás is érződik: „Budapest színházbajáró közönsége akkoriban, azonban még berzenkedett az ugynevezett »szegényszagu« daraboktól, az ujszerű, realista színjátszástól. A színház nem telt meg, az igazgató átnyergelt a Vigszínházban már jól bevált, pajkos tárgyú, könnyed műfajra. Ez nem volt az én területem, elkedvetlenedtem.”²³⁰

1908-tól Nagy Endre kabaréjában találjuk. A szakirodalmi utalásokból ugyan nem derül ki egyértelműen, hogy a Nagy által vezetett, Bonbonnière (teljes nevén: Teréz körüti Fővárosi Cabaret Bonbonnière) néven is ismert vállalkozásról van-e szó, vagy pedig a Modern Színpadról, mely az Andrássy út 69. alatt kapott otthont, és Nagy Endre Cabaret-ja néven is ismert volt. Harmos Ilona visszaemlékezéséből azonban világossá válik, hogy az utóbbi létesítményről beszélhetünk: „Nagy Endre hívott az Andrássy-úti kabaréhoz, oda szerződtem. Itt éreztem még csak feleslegesnek magamat.”²³¹ Harmos vallomása, illetve adataink alapján csak rövid ideig lehetett Nagy Endre társulatának tagja. Érdeemes visszautalnunk rá, hogy egy évvel előtte még Kosztolányi „fekete Vénusza”, azaz Keleti Juliska lépett föl azon a színpadon.

1909 nyarán Harmos Ilona a Feld Zsigmond vezette Városligeti Nyári Színkörben kapott szerepet. Az évad itt májustól októberig tartott, és – annak ellenére, hogy akadtak visszatérő művészek is – a társulat összetétele gyakorlatilag évente változott. „A vendégszereplők között meg lehetett találni minden fővárosi és vidéki színház tagját: Hegyi Aranka, Kornai Berta, Küry Klára, Pálmay Ilka, Keleti Juliska, Lábass Juci, Fedák Sári, Kürti Sári, Blaha Lujza, Beregi Oszkár, Sziklay Kornél, Ferenczy Károly és Újházi Ede is megfordult ezen a színpadon. [...] Fellépett Somlay Artúr, Rózsahegyi Kálmán, [...] Latabár Árpád, Vízvári Gyula, de Csortos Gyula, Rákosi Szidi, Góth Sándor, sőt Jászai Mari, Hegedűs Gyula, Tanay Frigyes is...”²³² A favázás épületet éppen abban az évben újították föl, mikor Harmos Ilona a társulathoz szegődött. Az új kőszínház 1909. június 19-én nyílt meg, amikor Pakots József alkalmi költeményét Feld Irén szavalta el, majd Rákosi Jenő *Éjjel az erdőn* című darabját adták elő. Nincs adatunk róla, hogy Harmos Ilona játszott volna a darabban, illetve ha igen, mely szerepkörben láthatta őt a közönség.

Az 1910/1911-es évadban Harmos a Városligeti Nyári Színkör igazgatójának lánya, Feld Irén által alapított – *Kamarajáték* címmel szervezett előadássorozatáról elhíresült – társulatot erősítette. 1910 februárjában az Uránia Színházban volt az első bemutatójuk, ahol Hartleben *A jó erkölcsök* című darabja mellett Strindberg *Júlia kisasszonyát* láthatta a közönség. Utóbbiban Harmos Christel szerepét játszotta.²³³ Akárcsak a Magyar Színházban bemutatott Bernstein-darab esetében, a Strindberg-előadással kapcsolatban is dokumentálni tudjuk: Kosztolányi Dezső ismét látta későbbi feleségét színpadon játszani. A bemutató után ugyanis Kiss József lapjának, *A Hétek* hasábjain jelenik meg a róla írt kritikája, *Julia kisasszony. Levél a serdültebb ifjuság számára* címmel. Kosztolányi ugyan nem szól Harmos színészi alakításáról, az inast megformáló Földes Dezsőt, valamint a címszereplő Feld Irént azonban erősen bírálja: „Strindberg drámája pedig más. [...] 1888-ban írta. Akkor még nagyon féltette és egy hosszú beharangozót írt a darab elé. Ma már szükségtelen ez. Csak a ligeti művészet [a Városligeti Nyári Színkör], az Aréna-uti dekadencia ne magyarázná. [...] Ez az inas nem tud haragos parasztságában elő-

kelő lenni. [...] Nem kemény és kegyetlen. Szemében nincs hipnotikus erő. Julia kisasszony pedig gonosz hamisítvány. [...] mindjárt ideggörcsökben vonaglik. Ez a nő nincs magasan. Nem sajnáljuk, mikor elbukik. Nem Julia kisasszony, hanem egy tulzó színinövendék, aki olvasta a »Julia kisasszony«-t. Sokszor Juliette, – kivágvagyva egy pikáns francia lapból – gyakran Julika és Julka s legtöbbször – egyszerűen és magyarosan – Julcsa.²³⁴

Mint arra már utaltunk, Karinthy Frigyes szintén írt a darabról, még hozzá a *Nyugatban*, és ő már utal Harmos játékára is: „Földessel szemben Harmos Ilona a szakácsné szerepében meleg, pompás zsánerképet adott.”²³⁵ Az, hogy Karinthy név szerint is kiemeli Harmost, ismételten bizonyítja: akkoriban szerelmi kapcsolat lehetett köztük. A korban a kevésbé ismert színésznők méltatásának – az esetek többségében – ugyanis magánéleti oka (is) lehetett. Ám *Az Újság* tudósítója ugyancsak név szerint említi Harmos Ilonát: „Harmos Ilona (a szakácsné) egyszerűen, sok természetességgel játszott és mind a három szereplő méltán rászolgált arra a sok tapsra, a miben az Uránia nézőterét zsufozásig²³⁶ megtöltő, előkelő közönség részesítette.”²³⁷ A *Pesti Hírlap* kritikusa pedig Harmos korábbi szerepeire is visszautal: „Egy szakácsnőt Harmos Ilona játszott meg, azzal az erős készséggel, amelyért őt már oly régtől fogva becsüljük.”²³⁸ Az Uránia-beli előadást követően, 1911 márciusáig az Országos Zeneakadémia Kamaratermében lépett föl a társulat, és kortárs modern szerzők darabjait tűzték műsorra. Harmos Ilona játszott még Wedekind *Haláltáncában* – melyet Kosztolányi két jóbarátja, Somlyó Zoltán és Karinthy Frigyes fordított magyarra – mint Malchus Elfrida, D’Annunzio *Az őszi alkony álmában* mint Orséola, valamint Björnson *Mikor az új bor forr* című darabjában mint Avrikné.²³⁹ Wedekind drámájának bemutatójával kapcsolatban a *Népszava* cikkírója a következőket jegyezte meg: „Talán legjobban Harmos Ilona érezte át a »Haláltánc« nagy mélységeit, impozáns igazságait.”²⁴⁰ A Björnson-előadásról tudósítván pedig ugyancsak Harmos alakítását emelte ki a kritikus: „A többi szereplő közül legjobban kitűnt Nagy Margit bájos, finom játékával és Harmos Ilona a darab komikusságainak helyes átérzésével, de a többiek is tisztességgel megállták a helyüket.”²⁴¹

Feld Irén színházi elgondolásaira szintén hatással volt a Hevesi Sándor vezette Thália Társaság. Adatunk van arról, miszerint az akkor még növendék Harmos Ilona is érdeklődött a társulat működése iránt. Bánóczi László ugyanis 1907 februárjában a következőket írta egyik, Lukács Györgyhöz címzett levelében: „Az Akadémiáról egy igen tehetségeset kapunk, Gellértet és Barótit, aki szintén megjárja. Harmos mindenáron jönni akar, de már elég a nő.”²⁴² Nem rendelkezünk információval azzal kapcsolatban, hogy Harmos Ilona kapott-e végül szerepet, de föltehetően nem. Ennek ellenére előfordulhat, hogy mégis közelebb került a társulathoz – esetleg statisztaként –, mert a *Színházi Hét* egyik 1911-es cikkében „a Thália-társaság volt művésznője”-ként említik.²⁴³ A Tháliát követő Feld-féle színházban azonban – mint láthattuk – már jelentős szerepeket kapott. Rajta kívül föllépett itt még Simonyi Mária, Gellért Lajos, Dobos Margit, Darvas Ernő, Sombár Zsigmond, Garas Márton, Pesti Kálmán, Saláth Etel, valamint Antalffy Sándor is. A szűk közönséget vonzó vállalkozás azonban anyagilag bizonytalan volt.

Kosztolányi Dezsővel végül nem a Magyar Színházban, nem Nagy Endrénél, nem a Városligeti Nyári Színkörben, és nem is Feld Irénnél ismerkedett össze Harmos Ilona, hanem a Vígszínház egyik bemutató előadásán vagy főpróbáján,²⁴⁴ Kéri Pál újságíró „közvetítésével”. A megismerkedés történetét a következőképpen eleveníti föl: „Egyszerre a jobboldal harmadik vagy negyedik sorának szélső üléséről felállt egy férfi, nyaka köré borvörös sál volt csapva, odajött ahhoz a sorhoz, amelyben ültem, rajtam keresztül kezét fogott a mellettem ülő fiatalemberrel és beszélgetni kezdtek. Nem figyeltem rájuk. Egyszerre csak a vörös nyakbavetős férfi így szólt a szomszédomhoz, hangosan:

- Kérem, mutasson be a húgának – s azzal már nyujtotta is felém a kezét.
- Kéri Pál vagyok, az Est munkatársa.

Szomszédommal zavartan néztünk egymásra, neveltünk.”²⁴⁵ Érdemes megjegyezni, hogy Kosztolányi húga, Mariska egészen más történetet beszélt el jóval később egy Kolozsy-Csuka Jánosnak adott interjújában: „Dezső sokat legyeskedett a lányok körül már Szuboticán is [...] s több lánynak udvarolt. A feleségével, Harmos Ilonkával, Budapesten ismerkedett meg, mikor az egyik matinén elszavalta hozzá írott versét. A fivéremnek nagyon megtetszett a művésznő szavalata és így kezdődött...”²⁴⁶ Mivel a Vígszínház verziót több dokumentum támasztja alá, így annak hitelességét fogadjuk el. A megismerkedés másnapján újra találkoztak, ezúttal a Magyar Színházban, ám ekkor már Kosztolányi „fölelényeskedett”, Harmos pedig „fontoskodott”. Karinthy volt az, aki közvetített köztük, s végül mindkettőjüket meghívta aznap estére az Apolló moziba. Harmos Ilona elbeszélése alapján mindez 1910 telén történt. Sorait alátámasztja Kosztolányi Dezső egyik levele is, melyben visszautal a megismerkedésre: „Az álarcot, amit kezdettől fogva hordtam, csak szellőztetni akartam, hogy ne tudd meg, mennyire szerettelek téged már akkor is, mikor a Vígszínházban először láttalak.”²⁴⁷ Hiába írja Kosztolányi, hogy akkor és ott látta először későbbi feleségét, mikor bizonyítani tudjuk, hogy 1907-től több alkalommal is előtte szerepelt a nő a színpadon, valamint számos, csak szűkebb körök által látogatott fórumon – köztük az alternatív színjátszás különböző műhelyeiben – is megfordultak mindketten.

Alternatív fórum volt Bárdos Artúr Új Színpada is. Az eleinte Feldnél is játszó és rendező, majd önálló társulatot létrehozó Bárdos *Színjáték* című lapjában (1910–1911) állandó szerző volt Karinthy, de főleg Kosztolányi. Mindketten érdeklődtek a rendezőként debütáló egykori újságíró színházról vallott nézetei iránt, illetve korábban már kitértünk arra is, hogy Bárdos Kosztolányi *Lótoszevők* című mesejátékát szintén műsorra akarta tűzni. A társulat alapítójának személye tehát további összekötő kapocs lehetett Karinthy, Kosztolányi és Harmos Ilona között. 1912 elején ugyanis a színész-rendező magasabb gázsit kínálva átcsábította a Feld Irén-féle társulat tagjait saját vállalkozásához, az Új Színpadhoz. „Gellért Lajos, Simonyi Mária, Harmos Ilona, Somlár Zsigmond egész életében szívesen vállalkozott csak szűk közönségréteget érdeklő művek eljátszására” – tudósít a 2001-es színház-történeti kézikönyv.²⁴⁸ A szintén kísérletező jellegű színház az Aréna út és a Dembinszky utca sarkán, a Vasas Székházban kapott helyet. Már januárban olvashattunk híradást az új vállalkozás elindulásáról: „Az *Új Színpad* komoly irodalmi programja és modern kulturális törekvései révén az összes színházak közül legköze-

lebb fog állani a fölvilágosodott munkássághoz. [...] A társulat eddig szerződötetett tagjai a következők: Judik Etel, a régi »Thália Társaság« ismert hősnoje, Harmos Ilona, a Magyar Színház volt kiváló tagja.²⁴⁹ A *Népszava* cikkírója akkor még február 24-i nyitóelőadásról szolt – a bemutatandó darab megnevezése nélkül –, ám végül 1912. március 13-án mutatkoztak be először: Krúdy, Vámos Árpád és Schnitzler – *A bátor Kasszián*, Karinthy Frigyes fordításában – darabjait adták. Ezt követően (március 20-án) Herman Heijermans *Mari* című cseléddrámáját tűzték műsorra, melyben Harmos Ilona is szerepet kapott.²⁵⁰ Április 6-án Schnitzler *Irodalom* című darabja került előadásra, méghozzá nemcsak Harmos szereplésével, hanem az ő fordításában is.²⁵¹ A fordítói munkában esetleg Kosztolányi Dezső is közreműködhetett, aki ekkor már szerelmi kapcsolatban állt Harmossal, és több drámafordítását is játszották a Magyar Színházban és a Nemzetiben.

Az Új Színház 1912. május 4-én tartott Strindberg-estjéről – mely utolsó előadásuk volt – tudjuk még, hogy szerepelt benne Harmos Ilona:²⁵² a *Hattyúvérben* Hattyúvér anyját, *A halál küszöbén* című műben pedig Adélt alakította.²⁵³ A díszletet Gulácsy Lajos festette, aki további Bárdos-rendezéseknél is vállalt díszlet- és jelmeztervezést. Kosztolányi ezt az előadást szintén látta, kritikát is közölt róla *A Hét* hasábjain, még a bemutató időpontjában.²⁵⁴ Bárdos vállalkozását eredetileg a szakszervezeti mozgalom támogatta, akárcsak pár évvel korábban a Thália Társaságot. Mivel azonban a szakszervezeti tagok – akiknek jegyeit megvették – nem igazán látogatták az előadásokat, az anyagi bevétel is elmaradt. A nyár folyamán a társulat vidéki körútra ment, októbertől pedig Kövessy Albert vette át a vezetést.²⁵⁵ Harmos Ilona egy Kosztolányihoz írt levelében a következőképpen kommentálja az eseményeket: „Mit szólsz azokhoz a piszok Bárdosékhoz, hogy eladtak bennünket. Ha tudnád, hogy mi lesz ott? [O]perett, magánszám, uzsora természetesen közzülünk aligha megy oda valaki”.²⁵⁶

Am az Új Színház megszűnését követően is beszélhetünk olyan Bárdos-rendezésről, melyben Harmos Ilona főbb szerepet kapott. 1913 áprilisában a *Nyugat* matinéján, a Fővárosi Orfeumban mutatták be Balázs Béla *A szent szűz vére* és *A kékszakállú herceg vára* című misztériumait, valamint – a szünetben – Bartók Béla „legújabb” zongoradarabjait, köztük az *Allegro barbarót*.²⁵⁷ A kudarccal végződött előadás szereplői között Harmoson kívül Kürti Józsefet, Simonyi Máriát és Tarnai Jenőt találjuk. Harmos Ilona ezúttal nem kisebb szerepet alakított, mint Juditot *A kékszakállú herceg várában*, melynek szövegét éppen Bárdos hozta le a *Színjáték* hasábjain. A színháztörténeti szakirodalom értékelése alapján a bemutató sikertelenségének oka az volt, hogy a társulat „nem tudott megbirkózni a rövid próba-időszak alatt Balázs szimbolista, a magyar népballada tónusát követő stilizált színházi játékkal”.²⁵⁸ Maga Balázs ugyancsak említi az esetet naplójában, ahol kitér Harmos alakítására is, erősen bírálva azt: „Aztán jött a főháború. Misztériumaim matinéja. Jól van, mondja Ignotus, de nekem kell az egész adminisztrálnom, és enyém a felelősség. 500–600 korona deficit is lehet. [...] Hazudtam, hogy van anyagi fedezet, holott nem volt, de nekiláttam. Hajmeresztő akadályok voltak. Először nem kaptunk színházat. Végre az Orfeumnál voltunk. [...] Színészek keresése. Aztán díszletek. [...] Összekölcsönözött szőnyegek és vadbőrök a Szent Szűz vére számára, melyeket magunk aggatunk. És az utolsó éjszaka festettünk egy orfeumi

díszlet hátára egy részeg cseh díszletező, Gulácsi [sic!] és én 7 ajtót a Kékszakállúnak, melyeket azonban nem szabadott kivágni [...] A színpadot különben nappali előadásnak nem lehet eléggé elsötétíteni. A Galilei-körtől kaptunk valami klottot kölcsön. Kosztümöket a Nemzetitől, a Minisztérium engedélyével. A premier reggelén érkeztek meg, és egyszer sem próbálta fel senki. [...] Nem volt kórusunk. Az Eötvös-kollégiumba mentem fiúkat kérni! [...] Néhány zeneakadémista is jött. 10 nap alatt kellett megtanulni a szerepet. [...] Harmos Ilona nem értette Judit szerepét, és szörnyű volt. [...] Bárdos, a rendező nem tudott rendezni.”²⁵⁹

A *Nyugat*-ban mindössze egy rövid összefoglaló jelent meg az eseményről – az is csak *A Nyugat hírei* rovatban –, melyben diplomatikusan hallgatnak a kudarcról: a dicsérő szavak mellett egyedül az előadás „kényszerű fogyatkozásai”-t említik. A tudósításból azonban érdemes hosszabban idéznünk, innen szerezhethetünk ugyanis tudomást a matiné többi szereplőjéről: „A rendezéssel Dr. Bárdos Artur fáradt, a *Kékszakállú* díszletét Gulácsy Lajos festette, az egyes szerepekbe Harmos Ilona, Simonyi Mária és (a színlapon hirdetett Coulement Edith grófnő helyett) Hollós Rózsi, Kürthy József, Tarnai Ernő és Fehér Gyula vitték bele tudásukat és lelkesedésüket s a két darab közt Bartók Béla játszotta el [...] újabb zongoradarabjait. A misztériumok előtt Ignotus fejtegette néhány szóval az új tragédiáról való felfogásokat.”²⁶⁰ A korabeli kritikákból kiderül: Harmos Ilona színésznő neve nem volt túl ismert a közönség (és az újságírók) körében.²⁶¹ Az előadáson jelen lehetett azonban Kosztolányi Dezső is, s talán ő írta a *Világ* című napilapban megjelent színikritikát, melyben Harmos játékaról (különösen Balázs naplójával szembeállítva) már-már túlzó dicséretet olvashatunk: „A másik dráma, a »Kékszakállu herceg«, halványabban hatott a színpadon, fátyolos, légius misztikuma kézzel megfoghatatlanabb és ezért, ugy látszott, nehezebben reprezentálható a nézők elé. Judit szerepében *Halmos* [sic!] Ilona szép intelligenciával vezetett játéka, melylyel szavai, gesztusai a darab lelkéhez simultak, nagyon kimagaslott és mindvégig érzékeltetője volt annak, hogy fent a színpadon egy újfajta, szokatlan költői stílus formáinak szárnybontogatása kezdődik.”²⁶² A szabadkőműves orgánium belső munkatársaként Kosztolányi rendszeresen szerepelt cikkeivel a színházi rovatban, ezenkívül „magánéletileg” is érintve volt. A cikk szellemisége szintén azt támasztja alá, hogy ő a szerzője az idézett szövegnek, ugyanis a modern szabad színházak új művészi törekvései mellett emel szót.²⁶³ Mint a *Színháti* című lap egyik szerzője, Bárdos híveként mutatkozott, valamint tudjuk, hogy Hevesi újjító kísérleteit ugyancsak méltányolta. Harmos nevének elírása pedig azért nem cáfolja Kosztolányi szerzőségét, mert a szövegben több tollhiba is akad, amiért inkább a szedő felületessége okolható. Érdemes végül arra is utalnunk, hogy Harmos Ilona visszaemlékezése szerint talán a *Kékszakállú* előadását követően ismerkedett meg Ady Endrével. Egyfelől maga is bizonytalan ebben – ráadásul 1909–1910-re teszi az előadás időpontját, ami nyilván téves –, másfelől az Adyval való ismeretsége mindenképpen még a Kosztolányival való viszony előtt történt. Mint arra már egy korábbi alfejezetben utaltunk, esetleges férfi-nő szimpátia is kialakulhatott Ady és Harmos között, tehát semmiképpen sem találkozhattak olyan előadáson, ahol Kosztolányi lassan már mint vőlegény van jelen, és írja a kritikát.²⁶⁴

1913-ban egy másik kísérleti jellegű vállalkozásban is szerepet kap Harmos Ilona. Április 6-án a Galilei Kör előadatta Németh Andor – aki egyben a kör alel-

nőke is volt²⁶⁵ – *Veronika tükre* című „drámai formában megírt hitvitáját” (misztériumjátékát avagy „egyfelvonásos legendáját”), melyet egy, a Vigadó termében föllálított kis ideiglenes színpadon sikerült a közönség elé vinni. A Galilei Kör 1908 ősztől „a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének fiókegyesületeként kezdett működni, élvezte a Társadalomtudományi Társaság szellemi és a szabadkőművesség anyagi támogatását.”²⁶⁶ Tagjai az akkori modern művészet és szellemiség hívei voltak, és fölléptek a konzervatív, nem egy esetben klerikális megnyilvánulások ellen. Mivel a darab vallási témájú volt – a szűzen fogantatás témáját dolgozta föl, ábrázolva egyúttal a keresztény vallási fanatizmust, egy beteg parasztlány történetében –, így több konzervatív fórum is elítélte Németh munkáját. Maga Németh Andor visszaemlékezéseiben megírja, hogy először a Vígyszínház akarta bemutatni, ám amikor a *Pesti Hírlap* egyik újságírója elmesélte cikkében a tartalmat, az Apponyi Albert fülébe jutott.²⁶⁷ Nemcsak a Vígyszínház hátrált meg ezt követően, hanem más intézmények is: „a fővárosi színházak: a Magyar Színház, a Népopera, a Fővárosi Orfeum rövidebb-hosszabb habozás után sorra visszaadták a szöveget, nem mertek ujjat húzni a hivattal és a vallásos közönséggel. Schreiber rendőrfőkapitány, az erkölcsrendészeti osztály vezetője azzal fenyegetőzött, hogy nem fogja megengedni a darab bemutatását.”²⁶⁸

A címszerepet játszó Gombaszögi Frida azonban ragaszkodott a szerephez („én ezt a darabot bárhol kész vagyok eljátszani, akár egy csűrben is”), így sikerült végül a Vigadóban előadatni. A bemutató a Galilei Kör márciusi ünnepségének keretei között valósult meg: a megnyitót Tarnovszky Sándor tartotta, azt követően Ady-nak erre az alkalomra írt forradalmi versét, a *Véres panorámák tavaszán*-t adta elő Gellért Lajos,²⁶⁹ utána Polányi Károly mondott ünnepi beszédet; majd Medgyaszay Vilma adott elő három Ady-dalt, valamint egy dalt Vajda Jánostól is, Henri Becque szonettjével együtt; végül pedig a Németh-darab került műsorra. Gombaszögi partnerei között volt Tarnai Ernő (a férfi főszerepben), Gellért Lajos, Darvas, Pesti és Ferencznye mellett Harmos Ilona, aki egy hónappal később már Kosztolányi Dezső felesége lett.²⁷⁰ A rendező Bárdos Artúr volt, aki – még a bemutató előtt – a *Nyugatban* vitacikket írt a műről, védelmére kelve Németh Andornak: „A vallás és az erkölcs, vagy esetleg a valláserkölcs nevében üldöznek most színházról-színházra egy kis szindarabot, melynél vallásosabb és katolikusabb – tömjénfüstösebb, misztikusabb, hívőbb – régen íródott a mi hitviták iránt meglehetősen közömbös időnkben. Hogy nem szigorúan dogmatikai alapon, hanem Renan-i felfogással mutatja meg egy legenda keletkezését: hihetetlen, hogy ezen ma még, annyi évvel a »Jézus élete« után, meg lehet ütközni. A darab egyebekben – minden jóhiszeműséggel tanúsítom – nemhogy vallásellenes, de egy legenda keletkezésének noha pszichológiai, sőt pszikoanalitikai, de mindenképpen elhithető, igazoló és hittel meggyőző alapot állít.”²⁷¹ Bárdos cikkét követően – jegyzetként hozzáfűzve – Ignotus néhány sora is napvilágot látott, aki ugyancsak kiállt a mű mellett, „egy tehetséges ember sokat ígérő, magában is erős munkájának” tartván azt. Ignotus ezenkívül még a szabad színházak mellett is kiállt, támogatva egyúttal Bárdos törekvéseit is.²⁷² Érdeemes szólnunk még egy további méltatóról – a kritika két nappal a bemutató után látott napvilágot –, aki magánéletileg is „érintve volt” a történetben: Kosztolányi Dezsőről. Föltehetően ő a szerzője annak a névtelen cikknek is, mely

ekkor jelent meg a *Világ* hasábjain, s a következőket tartalmazta: „*Németh* Andor egyfelvonásosát végre láttuk: a *Vigadó* zsufozásig tele terme tapsolt neki. Ha nem előzték volna meg néma harcok és sunyi orvtámadások, akkor nyugodt hangon lehetne írni róla, de – különösen az ellenpárt aknamunkája – megváltoztatta szemszögletünket, a politika forró levegője lebeg a darab fölött s polémiára csábit. Micsoda vallásellenes van e darabban? Harangzugást hallunk, husvéti zászlók lengenek, a bucsusok ájtatos éneke szűrődik a színpadra. A katolicizmus e nehézillatu és mámorító varázskörében áll a hősnő, egy beteg parasztlány, aki a szeretőjének megesett és gyereket vár. Vas-Simonyban játszódik a darab, 1532-ben. Ebben a korban a vallás eleven erő volt, misztériumának szálai belenyultak az emberek egyéni életébe s ott egy különös, zavart gombolyaggá bogozódtak a földi fájdalommal, a psziche nyugtalan, bizonytalan és tétovázó megrebbenésével. [...] *Németh* Andor, akitől néhány finom és igen mélyről jött verset olvastunk, ebben a kis skiccében is poéta. Érzékeny és ideges: van stilusérzéke. A magyar motívumokat ügyesen hangolja össze egy beteg lélek analízisével.”²⁷³ A cikkből kiderül, hogy szerzője – azaz föltételezhetően Kosztolányi – ekkor még szimpatizál a Kör újíító eszméivel, ám ezt a 48-as hagyomány forradalmiságához társítja: „A közönség igen lelkesen és értő szeretettel fogadott minden számot s meg tudta bocsátani azt is, hogy a terem akusztikája igen rossz és a Galilei Körnek – egyelőre – kényelmetlen katakombákba kell menekülni, a reakciók ellen, akik a márciusi tüzet csizmasarokkal akarják eltaposni.”²⁷⁴ *Németh* Andor végül sikeres bemutatóról számolt be memoárjában: „Az előadás simán, minden incidens nélkül folyt le. Utána Jászai Mari, aki az első sorban ült, feljött a színpadra, és ott megcsókolta a homlokomat.”²⁷⁵ A Galilei Kör ezt követően vidéki turnéra is indult a darabbal, melynek első állomása Nagyvárad volt.²⁷⁶

(folytatjuk)

JEGYZETEK

191. „Egyetlen rész utal arra, hogy az írás időpontja 1919 utánra tehető (Karolin néni öngyilkossága a kommun idején). Stílusa és (ön)reflexiói kiforrottak, az írás érett, »felnőtt« szöveg, és bár a jelen és múlt idejű igék váltakoznak, nyilvánvaló, hogy »visszagondol« gyerek- és kamaszkori élményeire, még ha ezek az élmények naplószerűen élénkek is.” – Borgos Anna: Előszó, in Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona: *Burokban születtem. Memoár, novellák, portrék*, jegyz., szöveggond. Borgos Anna, Budapest: Noran, 2003, 10. [a kötet a továbbiakban: Harmos-Burokban]

192. Harmos Ilona családi háttérét, valamint gyerek- és kamaszéveit bemutató az elmúlt években Borgos Anna adott közre több jelentős munkát (az MTAKK anyagai közül), illetve írt összefoglaló tanulmányt (pszichobiográfiát) a színésznő-író ezen éveiről, valamint már özvegyiségének időszakáról. Vö. Harmos-Burokban; Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona: *Tüzes cipőben. Memoár, jegyz.*, szöveggond. Borgos Anna, Budapest: Noran, 2004; Borgos Anna: *Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*, Budapest: Noran, 2007.

Nem szerepel a nevezett kötetekben, de életrajzunkban fölhasználtuk: Kosztolányi Dezsőné önéletrajza, gépirat, Budapest, 1953. jan. 14. MTAKK, Ms 4634/4. [a továbbiakban: Gépirat1953.]

193. Vö. Harmos-Burokban, 83.

194. Gépirat1953.

195. Gépirat1953.

196. Vö. Harmos-Burokban, 106–107.

197. „Mama is, Mari is egyre sűrűbben járnak színházba. [...] Mari csaknem minden este az Operában ül. [...] Mama főpróbákra is elmegy. [...] – Téged csaknem a Nemzeti Színházban hoztalak a világra, a Médea előadásán. Alig tudtam hazaérni a színházból. Talán attól lettél olyan tragikus, mint a Jászai Mari – mondja nekem mama.” – *Harmos-Burokban*, 69–70.
198. Vö. *Harmos-Burokban*, 90.
199. Kosztolányiné, 180.
200. Gépirat1953.
201. Kosztolányiné, 181.
202. Gajdó Tamás szóbeli közlése alapján föltehetően Beregi Oszkáról van szó. Ezúton köszönöm meg Gajdó Tamás szakmai segítségét, mellyel munkámat – a színháztörténeti vonatkozások folderítésével kapcsolatban – támogatta.
203. Gépirat1953. *Burokban születtem* című írásában ugyancsak szerepel a történet, némileg módosított változattal: *Harmos-Burokban*, 184–185.
204. Kosztolányi Dezsőné: Színészekről és színésznőkről, MTAKK, Ms 4629/83.
205. Gépirat1953.
206. [Szerző nélkül]: Tolsztoj a színművészeti akadémiában, *Népszava*, 1907. jan. 13., 7.
207. Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona színész-émlékei, MTAKK, Ms 4634/7. És: Harnos Ilona: Színészek, színésznők, in *Harmos-Burokban*, 403–415.
208. [Szerző nélkül]: [A fősvényt], *Népszava*, 1906. nov. 4., 8.
209. [Szerző nélkül]: A Gyurkovics lányok [színlap], *Magyar Színpad*, 1907. okt. 14., 1.
210. [Szerző nélkül]: Gorkij: Éjjeli szállás, ford. Kálnoki Izor [színlap], *Magyar Színpad*, 1907. okt. 18., 1.
211. Lehotai. [=Kosztolányi Dezső]: Dorian Gray, *Budapesti Napló*, 1907. okt. 25., 9.
212. [Szerző nélkül]: Kerülő út [színlap], *Magyar Színpad*, 1907. nov. 2., 1.
213. D. [=Kosztolányi Dezső]: Kerülő ut, *Budapesti Napló*, 1907. nov. 3., 10.
214. Kosztolányiné, 183.
215. Lásd bővebben a *Műfordítások az indulás éveiben* című alfejezetet.
216. „11-kor a páduai hercegnő főpróbája, Wilde, Desiré fordításában. Elragadtatással bámulom, és alaposan kiélvezem, átszűröm a drámát. Forgács Rózsi bámulatosan játszik.” – 1909. szept. 25., in Jász, 2001, i. m., 97.
217. Kosztolányiné, 184.
218. [Szerző nélkül]: Gretchen [színlap], *Magyar Színpad*, 1907. dec. 6., 1. A Bernstein-darabbal ellentétben erről az előadásról Kosztolányi már nem tudósított.
219. [Szerző nélkül]: A dada [színlap], *Magyar Színpad*, 1907. dec. 17., 1.
220. Ignó: A dada, *Nyugat*, 1908. jan. 1., 52–54.
221. Harnos Ilona levele KD-nek, Zalaegerszeg, 1911. máj. 27., MTAKK Ms 4624/1–52. A levélben említett „Fritzi” valószínűleg Karinthy Frigyes, a „csillagász” pedig Sztróka.
222. Lengyel Menyhért: Életem könyve. Naplók, életrajzi töredékek, Budapest: Gondolat, 1987, 476–477.
223. Kamaszkori plátói szerelmeiről – udvarlóról – önéletrajzi memoárjából tudunk. Említi a velük egy házban lakó műegyetemistát, Árvay Bélát; beszél egy csehországi német üveggyárosról, akivel Velencébe utaztakor találkozott; és egy abbáziai nyaraláson megismert olasz fiúról. Később, már színművészeti előkészítő növendékként pedig Fejér Lipót matematikusnak tetszett meg, akivel nyaranta Gödöllőn találkoztak. Vö. *Harmos-Burokban*, 135, 180–181, 182. És: Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona: Emlékezés Fejér Lipótra, in *Harmos-Burokban*, 394–396.
224. KD levele Harnos Ilonának, [Budapest, 1912. júl. 22.], in *KDL-Réz*, 234.
225. KD levele Harnos Ilonának, Szabadka, 1911. júl., in *KDL-Réz*, 221.
226. Bródy 1905. július 5-én próbálta megölni magát egy revolverrel, ám nem sikerült meghalnia. A történetről az akkor épp Bécsben tartózkodó KD is írt cikket: [Szerző nélkül] [=Kosztolányi Dezső]: Heti levél, *Bácskai Hírlap*, 1905. júl. 9., 4.
227. Kosztolányi Dezsőné: Karinthyról, Budapest: Noran, 2004, 5–6.
228. Magyar Színháztörténet 1873–1920, főszerk. Székely György, szerk. Gajdó Tamás, Budapest: Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001, 596. [a továbbiakban: Színháztörténet]
229. Kosztolányiné, 182.
230. Gépirat1953.
231. Kosztolányiné, 182.
232. Színháztörténet, 203.

233. A színlapokat közli: Gajdó Tamás: A Feld Irén vezette Kamarajáték, *Színháztudományi Szemle*, 1989/26, 89.
234. K[osztolányi]. D[ezső]: Julia kisasszony. Levél a serdültebb ifjuság számára, *A Hét*, 1910. febr. 13., 108.
235. Karinthy Frigyes: Kamaraest az Urániában, *Nyugat*, 1910. febr. 16., 269–270.
236. A *Független Magyarország* cikkírója a „Városliget közönségé”-t véli fölfedezni az előadáson, ezáltal is bírálóat fejezve ki. Vö. [Szerző nélkül]: Városliget az Uránia Színházban, *Független Magyarország*, 1910. febr. 11., 12.
237. (o. a.): Kamarajáték az Urániában, *Az Újság*, 1910. febr. 11., 11.
238. [Szerző nélkül]: Kamarajáték az Urániában, *Pesti Hírlap*, 1910. febr. 11., 7.
239. Közli: Gajdó, 1989, i. m., 99–100.
240. [Szerző nélkül]: A Kamarajáték Társaság, *Népszava*, 1911. nov. 21., 5.
241. [Szerző nélkül]: Björnsterne Björnson: Mikor az ujbór forr..., *Népszava*, 1911. dec. 19., 6.
242. Bánóczy László levele Lukács Györgynek, [Budapest, 1907. febr. 23. előtt], in *A Thália Társaság. 1904–1908. Levelek és dokumentumok*, Budapest: Magyar Színházi Intézet – MTA Lukács Archivum és Könyvtár, 1988, 131.
243. [Szerző nélkül]: Vidék. Székesfehérvár, *Színházi Hét*, 1911. febr. 19–26., 13.
244. KD-ről írt életrajzi könyvében Kosztolányiné „bemutató előadást” említ (vö. Kosztolányiné, 183.), míg egy későbbi interjúban főpróbáról beszél: „Néha úgy érzem, csak néhány héttel ezelőtt történt, hogy egy vígszínházi főpróbán bemutatnak egy rokonszenves, fiatal újságíró: »Ez az úr Kosztolányi Dezső!» – H. P.: Kosztolányi Dezsőné: „Nagyon hasonlítottunk egymásra, mindig azt hitték, hogy testvérek vagyunk...” – újságkivágat, 1945 előttről, MTAKK, Ms 4634/112.
245. Kosztolányiné, 183.
246. Kolozsy-Csuka János: Látogatás Kosztolányi édesanyjánál, *Kalangya*, 1936/márc., 199.
247. KD levele Harmos Ilonának, Szabadka, 1911. júl., in *KDL-Réz*, 222.
248. Színháztörténet, 648.
249. [Szerző nélkül]: Uj Szinpad, *Népszava*, 1912. jan. 28., 10.
250. Vö. [Szerző nélkül]: Heyermanns-bemutató az Uj Szinpadon, *Népszava*, 1912. márc. 20., 5.
251. „Az Uj Szinpad szombati bemutató-előadásán egy uj Schnitzler-darabot is bemutatnak, az »Irodalom« című vigjátékok, amelynek gunyos ereje szellemes perdülése kitűnően érződik Harmos Ilona fordításában. A vigjátékban játszik a fordító, Harmos Ilona, Gellért Lajos és Antalfy Sándor.” – [Szerző nélkül]: Irodalom, *Népszava*, 1912. ápr. 4., 5.
252. A további előadásokat lásd: Színháztörténeti Füzetek 56. A fővárosi kisszínházak műsora. A Tháliától a felszabadulásig. 1904–1944, Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1974, 19–20. [a továbbiakban: Fővárosi kisszínházak]
253. Vö. [Szerző nélkül]: A Strindberg-est szereplői, *Népszava*, 1912. máj. 3., 10.
254. Strindberg. Jegyzetek az Uj Szinpad két ujdonságához, *A Hét*, 1912. máj. 5., 293. [az *Álomjáték* és a *Hattyúvér* című művek előadásairól]
255. Az OSZK Színháztörténeti Tárában található egyetlen színlapon a következő program olvasható: Megnyitó előadás 1912. okt. 1.; 1) Biró Lajos: Szent házasság; 2) Sas Ede: Rabszolgalázadás; 3) Zinner, Pál: Sátán (Satan's Maske), ford. Molnár Ferenc. Rendező: Bródy István. Előkészületben: Schnitzler, Arthur: Körbe-körbe (Reigen), színpadra alk. Kövessy Albert. A Schnitzler-darabról tudjuk, hogy az előadást betiltották. Vö. Fővárosi kisszínházak, 20.
256. Harmos Ilona levele KD-nek, [hely és dátum nélkül], MTAKK, Ms 4624/37.
257. A *Nyugat* 1913. április 16-i számában a következőképpen hirdette az eseményt: „A Nyugat vasárnapi, huszadiki matinéjén, mely délelőtt tizenegykor lesz a Fővárosi Orfeumban [...] Balázs Bélának két misztériuma kerül színre. [...] A két misztérium közt *Bartók* Béla tiszteli meg a Nyugatot és közönségét azzal, hogy eljátszsa ujjabb zongoradarabjait”. – [Szerző nélkül]: A Nyugat hírei, *Nyugat*, 1913. ápr. 16., 654.
258. Színháztörténet, 650.
259. Balázs Béla: Napló. 1903–1914. Első kötet, vál., jegyz. Fábri Anna, Budapest: Magvető, 1982, 603–604.
260. [Szerző nélkül]: A Nyugat hírei, *Nyugat*, 1913. máj. 1., 726.
261. „Juditot Harmos Ilona, Kosztolányi Dezső felesége játszotta. [...] Hogy neve mennyire ismeretlen ekkor, jelzi a számtalan sajtóhiba (Halmos, Harmath, Kormos).” – Gajdó Tamás: Egy Nyugat-matiné története. Balázs Béla: *A kékszakállú herceg vára*, *Színháztudományi Szemle*, 1996/30–31, 199.
262. [Szerző nélkül =Kosztolányi Dezső]: A Nyugat matinéja, *Világ*, 1913. ápr. 22., 14.

263. „Bevezető beszédet Ignotus mondott, finom, okos szavakkal, a szabad színpad szükségességéről és rámutatott a misztériumok műfajának egyetemes jelentőségére. [...] A Nyugat finom publikuma zsufozásig megtöltötte a színházat és ezáltal is bátorító megértője volt annak, hogy vannak valakik, akik gondjaikba veszik és friss utakat igyekeznek nyitni új művészi törekvések érvényesülésének.” – [Szerző nélkül = Kosztolányi?], 1913, i. m., 14.

264. Vö. Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona: Ady Endre, in *Harmos-Burokban*, 373.

265. „Németh emlékezésében azt állítja, hogy egyfelvonásosa megírása idején a Galilei Kör alelnöke volt. Ezt az állítást jelenlegi ismereteink szerint nem lehet adatszerűen alátámasztani. Annyi bizonyos azonban, hogy ezzel a radikális egyetemi hallgatókból álló társasággal szoros kapcsolatokat ápolt.” – Tverdota György: Németh Andor. Válogatás az otthontalanságra, Budapest: Balassi, 2010, 27.

Németh hivatkozott visszaemlékezése: „Én abban az időben a Galilei Kör alelnöke voltam.” – Németh Andor: Emlékiratok. Részletek, in –: *A szélén behajtvá. Válogatott írások*, Budapest: Magvető, 1973, 569.

266. Tverdota, 2010, i. m., 27.

267. Németh, 1973, i. m., 569.

268. Tverdota, 2010, i. m., 28.

269. Vö. Réz Pál: Utószó, in Németh, 1973, i. m., 748. Az ünnepi műsor többi adatának forrása: [Szerző nélkül] [=Kosztolányi Dezső]: Veronika. A Galilei Kör márciusi ünnepe, *Világ*, 1913. ápr. 8., 15.

270. [Szerző nélkül]: Veronika tükre, *Színházi Élet*, 1913. ápr. 5 – 12., 13–14.

271. Bárdos Artúr: Veronika tükre, *Nyugat*, 1913. ápr. 1., 573.

272. I – s. [=Ignotus]: [NB. Meggyőződéssel adom ki e keserű sorokat], *Nyugat*, 1913. ápr. 1., 574. Lásd még: Lengyel András: Celldömölktől Bécsig. Németh Andor „hosszú” indulása, in –: *A törvény és az üdv metszéspontjában. Tanulmányok Németh Andorról*, Budapest: Nap, 2007, 40–41.

273. [Szerző nélkül = Kosztolányi], 1913, i. m., 15. A névtelen cikke Lengyel András és Tverdota György könyvei hívták föl a figyelmem. Lásd: Lengyel, 2007, i. m., 38–41. És: Tverdota, 2010, i. m., 28–29.

274. [Szerző nélkül = Kosztolányi], 1913, i. m., 15.

275. Németh, 1973, i. m., 569.

276. „A Galilei-kör vidéki turnéra indul Németh Andor darabjával: a »Veronika kendője«-vel. Először Nagyváradon mutatják be a vidéki közönségnek. A darabot mindenütt Bárdos Artur rendezi és a főbb szerepeket Gombaszögi Frida, Tarnai Ernő és Gellért Lajos fogják játszani.” – [Szerző nélkül]: Veronika Nagyváradon, *Világ*, 1913. ápr. 10. 14., Lásd még: Lengyel, 2007, i. m., 40.

VAJDA MIHÁLY

Védekezés az emlékezés ellen

Nietzsche írja egy helyen – elég ismert hely: a *Genealógia* második értekezésének első pontja, itt elég szabadon fogom értelmezni –, hogy feledékenység híján boldogság, vidámság, remény, büszkeség és jelen lehetetlen lenne. A feledékenységet az embernek csak egyetlen estben kell felfüggesztenie; nevezetesen akkor, ha ígéretet tett. Az ember képes is erre, képes kell, hogy legyen erre, mert ő az egyetlen olyan állat, melynek szabad ígéretet tennie. De ettől az egyetlen esettől eltekintve az ember számára tulajdonképpen áldás a feledékenység, csakis a feledékenység eredményeképpen lehet ugyanis helye az újnak.

Nietzschével kezdtem, de nem róla, nem a nietzschei gondolatról akarok beszélni, hanem W. G. Sebald írásait szeretném szemügyre venni – a tudatomban mintegy folyamatosan elevenen tartva emlékezés és feledés viszonyának nietzschei elemzését. Nincsen ebben semmi meglepő: aki ismeri Sebald munkáit, tudja: az